

տեղը : Երբայից հոգեւածները մէկ մասնաւոր հասարակայ ժողովք մը ինքրեցին որ Եւստ Եւթնին իրեն գաղտնէ նամակ մը գրեն : Օգնեցեալ ժողովք եկան նոյնպէս ալ անոնց հակառակորդները : Եւստականները եւ քաջուեցան , բայց երկու կողմէն ալ շատ վերաւորութեան եղան : Ար կողմը որ յաղթող գտնուեցաւ պատերազմի դաշտին վրայ , փոխանակ իրեն գաղտնէ թան նամակին նախատական նամակ մը գրեց ի օգու Եւթնին և կառավարութեանը : Եւստական վարութեան ուժը բանին մէջ մտնալուն պէս ամէն խռովութիւն հանգարտեցաւ :

ԱՅԿԱՅԻՆ

Քանի որ Հայաստանի կողմերէն մեր աղբիւն թէ նիւթական և թէ բարոյական վիճակին յառաջագիւ մութեան լուրերը կ'առնենք , ուրախ և շնորհակալ լու սրտիւ աղօթող կ'ըլլամք մեր վեհափառ և գլխաւ թաճ կայսեր պատուական կենացը համար . սրով հետեւ թէ որ Օսմանեան տէրութեան հզօր պաշտպանութիւնը չըլլար , Հայաստան տակաւին իւր խղճութեանը մէջ պիտի տառապէր , և որ մը մինակ անունը պիտի մնար գիրքերուն մէջ երբեմն սարսամբ քիւրտ ցեղերուն երեսէն :

Հայաստանի անդորութեան առաջին պտուղը Վանի Երթուղեաց ընկերութիւնը եղաւ , որն որ անխնայ աշխատութեամբ օր տուէր կ'արգիւնաւորի , ինչպէս որ այս օրերս ալ քաղաքին մէջ ընդարձակ մայր գարոյցի մը շինութեան ձեռք դարձեցին ետեւ յատկապէս Հատուխ և Սիւրբ Գաւառն ալ գործակաւորներ խաւրճելով իւրաքանչիւր գաւառին մէջ մէկ մէկ գարոյց հաստատելէ , որ այս գարոյցները ընդունուեցին տալոյց մէկ մասը մինչեւ այս օրս բնաւ կարգաւ գրեւ չէին հետեւեր , և մէկ մասն ալ առջին անգին տուններու մէջ անկարգ կերպով հաղիւ հասարակ կարգաւ մը կը սարկէին :

Երթուղեաց ընկերութիւնը տեսնալով որ խիստ դժուար պիտի ըլլայ առաջիկային Վանի ամէն վիճակը նախնական գարոյցներ հաստատել , ուստի բանը գիւրացունեց իւր համար ապագային կոչուած տեղը որ Վանէն մէկ ժամու չափ հեռու զուարճալի տեղ մըն է , գիւրջով ցերեկով ուսուցանարանի մը շինութեան ձեռնամուխ եղեր է որ ասգիս անգին գլու նուած ծաղկոյցներուն մէջէն արդէն հասարակ կարգաւ գրեւ սորվողները հին ընդունի և զանոնք աւելի պէտք եղածին հետեւցունէ :

Վերջապէս Երթուղեաց ընկերութիւնը իւր այս աղբային գործերը մշտնջենաւոր յարատեւութեամբ անխախտ պահելու համար և երկրորդաբար աղբին անանկ աղքատները և որբերը ինամեւ լու համար աղբային սնուակ մը հաստատել է Վանի մէջ :

Եւստ բարեպաշտական գործերը քանի որ կը ըսենք , բերկրալի սրտիւ շնորհակալ կ'ըլլամք Երթուղեաց սիրայօգ ընկերութեանէն , և գերադասելու առաջնորդէն , և թօփուղեան Յակոբ վարդապետէն , որոնք թէ բանիւ և թէ արգետմբ միշտ կը քաջալերեն և կը զարգացունեն նոյն ընկերութիւնը , Չեմք ուղեր չի յիշատակել հոս տէր Պետրոս ուսուցանական քահանայն որ երկար ժամանակէ ի վեր Եւստ — յարաց և կեղեցւոյ գարոյցին մէջ գտաւ , տու ըլլալով մայրաքաղաքին մէջ քան տարի առաջ մեծ աշխատանքով սորվածը հիմա իւր քաղաքակիցներուն սիրով կը հաղորդէ :

— Երթուղեաց ընկերութիւնը կ'առաջարկէ Յակոբու եպիսկոպոսին փոխառութիւն իմա յուցած ատենինս սա սխալը ըրեր եմք որ Եւթնական տու առաջնորդ Ստոյթեոս վարդապետը կ'առաջարկէ փոխանորդ կարգեցաւ ըսեմնու տեղը առաջնորդ կարգեցաւ ըսեր եմք :

— Սարգիս Երթուղեաց և Երթուղեաց , որք են ի շնորհակալ (Եւստ) ի գաւառ Հիւսիսային Եւթնական , Հայաստան երկին :

Հարգանքներով :

Եւստ մասնէն ի ներքառացի յայն յահագին խորհրդարանն , որ զարմանաբար ճարտարամտութիւն և զանազան յորինուածովք ի վերայ 16 սեանց կաւ մարակապ և աննման իրերաց այլ և այլ գեղարարութեամբ կ'առաջնորդէ : Ի 16 սեանց անտի 12 ընկիւն ընդ որմովքն են . և չորսն ի միջի տեղաւոր ըզբնաւորեալ կիսաւորէին զայն իրերէ զմաք ի վերուստ ի գլուխն կալեալք : Ի մահեկեայ աստի ի ձախակողմն չորսն ի վայր փուլցեալք , և այլքն գեղաւ ևս ամբողջ և հաստատ մնացեալ են շնորհօք տեսան :

Իսկ չափ խորհրդարանիս է իրերէ զմեւն քաւանիկներ 22 զայն երկայնութեամբ և լայնութիւն : Անի ի յարեւելեան յորմն խորան մի 3 զայն լայնութեամբ և մէկ ու կէս զայն խորնութեամբ . (խորանս կամ է տեղի բազմակց արքայիցն , կամ տեղի և տեղան սրատարապետ ըստ որում անցայտ է) ի մէջ խորանիս ի յորմն կայ գեղեցիկ խաչ մի . նմաւ նապէս և յերկուս կողմանս սեանց վերայ եղբերաւ կամարացն վերայ կան խաչք մի մի յայտ գեղեցիկք , որք հայն անդ արեւմուտս ի ներքս ընդ :

Եւստ գոն յալ և յահագին այլեւս խաչք դաւնաղան գեղեցիկութեամբ քանդակեալք . մանաւանդ ի ձախակողմն կամարին վերայ միաչափ 3 խաչքս . ի պատուանդանի սոցա գրեալ էր : Եւստ խաչքս բաղտնարեւնց է :

Իսկ յաջակողմն միջի առաջին սեան վերայ յեւղերեալ կամարին վերայ որ հայի ընդ հարաւ գլու եալ էր այսպէս :

ԽՁ . Կամաւն տառուծոյ եւս Վարդս և ամուսին իմ աղբացոս միաբանեցաք ի սուրբ ուխտիս , և տուաք Բ . կով . Բ . Եւթն : Եւ ետուն մեզ գերեզմանի տեղի . և ի տարին Գ . աւր պատարագ . Բ . ինձ : Բ . աղբացոյցն . որչափ կենդանի եմք մեր ծընողայն առնեն , յետեւ մահուն մեզ առնեն :

Երթուղեաց նախագրան տիմանիանիս ի վերայ կամարի գրանք գրեալ էր այս արձանագիրս :

ԽՅ . Ո՛հ . Հնորհիւն Քնի եւս Վաչէ որդի Սարգիս , և ամուսին իմ Ստեփան վարդապետը Եւստ արեւմտեան . շինեցաք զնշխարատունս ի վանքս Հոռոմոսի , յաւաքնորդութեան տեսան Բարսիկ որդւոյ Վիր երկաթայ , և տուաք ընծայ գրատունս զմեր գանձապին սպիլն ի յաւաքան ժամու համար և նշխարի : Եւ այլ տուաք եկեղեցւոյց սոյաք , և Բ . քոչք արձաթի . և փոխարէն հաստուցին մեզ միաբանքս յամեն ամի յամենայն եկեղեցւոյս ի նոր կիւրակէին պատարագել զՔրիստոս : Օղբային փաւ կալան հալոյ , և գինոյն իշխանութիւն ունի , որ ի մեր պատարագի յաւան հասարակաց սեր առնէ : Եւրդ կատարիք գրին աւրհանին ի Քրիստոսէ , իսկ եթէ ի մերոյ կաւարաց զիշխատիս մեր խափա :

Տես թիւ 123 - 127 - 142 - 146 - 147 - 149 - 151 - 163 - 167 - 171 - 172 - 175 :

նէ , մեզաց մերոյ պարտական լիցի առաջի անտուծոյ :

Եւստ արձանագրոյս ի յաջակողմն գրեալ էր այսպէս :

ԽԶ . Չհորհիւն Քրիստոսի եւս հայր Վաչէ ետուն սուրբ Յովանէս յիշատակ իմ եղբաւրն Վրդոյցոյ , որ միջաւերաց ի Քրիստոս փոխեցաւ . իւր հալալ խաչվառ ու նախճ շուրջաւ և տուն կարկի զիմոյ հայն և զմանիկ հոգն , որ ինձ զինչ խորճ լինի եւս առնեմ . հետ այն որ սուրբ Յովանիսի է , սպասաւորք փաւ խորէն հաստուցին յամեն ամի Գ . պատարագ ի տանի սուրբ Վրդոյցոյն յանուն Վրդոյցոյ առնել . կատարիք գրոյս աւրհանին ի Քրիստոսէ ամեն : Հիւսեցի զուլէն և զանգարատունն : (Եւստ յիշեալ զուլէն պարսպի առաջին գրան ի ներքս ի ձախակողմն Եւթնական երկրորդ գրան , որ այժմ աւերեալ է) :

Երկրորդ գրան վանքիս յարտաքուստ ի ձախակողմն յորմն ի վերայ կարմիր քարի գրեալ էր և այս :

ԽԷ . Հնորհիւ տեսան նորդեցաւ սուրբ վաւնոյս զանգարատունս , շրջալոյ պարիսպս , և մեծ եկեղեցւոյս սաղերս պարագայիւքն ի թուոյս ՌԿԼԵ ին , սղըսեալ իշխողութեամբ Ալի բէկին և ի հմատ բէկին , յաւաքս շամբեցի Յովանէս վարդապետին . որք հանգիսիք տուք զզարմի , Եւստ ուսած ձեզ ողորմեսցի :

Օյոս միջին արձանագիրս գտաք յարտաքուստ ի յարտաքուստ ի յարեւելեան յորմն տաճարին :

Ը . Քրիստոս Երթուղեաց ողորմաւ Յովանէս անտեսին , զի Լ . ամ աւելի անտեսեաց սուրբ ուխտիս անտեսունջ . և մեծաւ յուսով թաղեցաւ առաջի սուրբ Կարապետիս : Ի թիւ ՌԿԸ :

Կատարեցաւ աստ Հոռոմոսի սուրբ Յովանէս վանից ստորագրութիւնն ամենայն հանգամանօք ներքոյ և արտաքոյ :

ԵԿԵՂԵՑԻ Գ .

Ի խաչայ վանից արտաքին արեւելակողմն հաւատարկաց գերեզմանատանց մէկ ապարկէ հեռի ի յարեւելակողմն ի բարձրաւանդակ տեղին զայ և այլ գերեզմանատուն մի . յորոյ միջի կայր քարաւէն մեծ գերեզման մի թագաւորի , գար ի նմա . գիր , բայց ի հնութեանէ եղծեալ գողով գրոցն աննման թագեալ էին : Գոյ եւս աստ մատուցն մի օրոյս ձեւ շինեցեալ , առնելով տեղան մի ի միջի 1 ըստմանաւ , և 3 զայն լայնութիւն և 5 զայն երկայնութիւն :

ԵԿԵՂԵՑԻ Գ .

Ի Հիւսիսակողմն խաչակոյնից քաւորք մի հեռաւորութեամբ ի յարեւելեան ի յիշեալ ձախակողմն միջի մերձ յեղր Երթուղեաց գետայն ի բարձրագոյն տեղաւոր գոն հաստատեալք Գ . վանք , հեռի ի միմեանց իւր 20 զայն բաղադրութեամբ . յորոյ մինն բոլորովն հանգեալ միայն քարինքն երեւին յաչս նկատուոյց :

Պիտի շարունակուի :

ՀԱՅԵՍՏԱՆԻ ԶԼՐԱԳՐԻՍ

Սիւրբ Եւթնական :

Ի Պիտի շարունակուի :

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ի ՏԱՐԱԳՐԱՆ ԵՈՒԿԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԵՆՏԻՍԵԱՆ

Գումար	59,606	Ուրիշ աղբերք՝ որոնց ամենուն ընդունաւ ալ կը գրեն ու կը կարգան :	Գերմանացիք տարին 500,000 ֆլւ	Կը կրնայ մեզ վստահացնել թէ այս աղբին մասաւորական զարգացումն ալ իրեն ճարտարութեանը ու վաճառականութեանը հետ մէկ տեղ օր օրի առաջ երթալու վրայ է : Եւստ այն յուսով :
Կարդոյ և նախա	11,535	Գերմանացի մէջ 1837 ին միայն վեց ամիսը՝ 4251 նոր գիրք տպուեցաւ ալ և այլ նիւթերու վրայ , որոնց համեմատութիւնը այսպէս էր :	1787 ին Գերմանացի մէջ միայն 6,100 հեղինակ կար . 1837 ին 18000 էն աւելի գրչի տէր մարդիկ կային :	Առաջին մէջ 1828 ին 842 նոր գիրք հրատարակուեցաւ :
Տղայական զբօսա	7,537	Եւստ ամառաւորութեան վրայ 753	1843 ին ի փոխարէն մէջ 2 գրաւի ձուռ կար . 1837 ին գրաւաձուռներուն թիւը 83 եղեր էր :	" " 1829 " 1064 " " "
Հասարակութե	4,651	Փիլիսոփայութեան " 47	Մարքիս ցրցուցած հաշւոյն նու յեղով Վիգիլայի մէջ , 1839 էն 1842 չորս տարուան մէջ՝ 8597 նոր գիրք , և 5019 հատ ալ արդէն տպուած գրոյ կրկին տարագրութիւնը եղեր էր , բայց ի օր ըսգիրքներէն և ուրիշ անթիւ մանր հրատարակութիւններէն : Վը ցաւ իմ , որ այս տարեկան 2900 նոր գիրքերը՝ ալ և այլ նիւթերու վրայ ինչպէս բաւնուած են վիճակագիր հեղինակը որոշած չէ , բայց անձամբ տեսածիս նու յեղով հաստատ գիտեմ , որ գաղղիացւոյ և գերմանացւոյ մէջ տպեալ գիրքերուն համեմատութեամբն է :	" " 1830 " 1142 " " "
Երթուղեաց կըր	1,640	Իրաւաբանութեան " 195	Ուստ ամառաւորութեան և	" " 1831 " 1103 " " "
Գերարուեստից	1,430	Քաղաքական գիտութեանց " 146	Ճարտարութեան " 79	" " 1832 " 1152 " " "
Ինքհանուր գրգ	37,659	Քաղաքական գիտութեանց " 209	Քաղաքական գիտութեան " 328	" " 1833 " 1180 " " "
Երթուղեաց (աղբա	57,659	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	" " 1834 " 1120 " " "
Յիւս և օտար)	57,659	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	" " 1835 " 1582 " " "
Պատմութեան ,	28,474	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	Արն որ տարին իրարու վրայ 1156 հատար ընել է :
աշխարհագրութե	28,474	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	Ստեփան Կեօքեօյան :
և ինքուրաց	28,474	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	Ն . Մ . ՋՕՐԱՅԵԱՆ
Օւսնաղան նիւթ	89,036	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	
Եւստ	241,436	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	
Եւստ ի զատ , գաղղիացիք տարուէ տարի միայն անգղիացիներէն 120,000 ֆլւանքի ու գերմանացիներէն ալ 330,000 ֆլւանքի գիրք ծախու կ'առնեն , թող		Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	
Համագումար	4251	Քաղաքական գիտութեան " 328	Քաղաքական գիտութեան " 328	